

Яворська Т.І., кандидат економічних наук, доцент
Таврійський державний агротехнологічний університет

Економічна сутність малого бізнесу та його особливості в аграрному виробництві

Постановка проблеми. Одна з характерних рис України недалекого минулого – виробництво продукції на потужностях з високим рівнем концентрації основного капіталу. Такий підхід підпорядковувався визначальному вектору тогочасної державної економічної політики, яка розглядала перспективи збільшення фізичних обсягів товарної маси, зростання продуктивності праці, підвищення ефективності використання матеріальних, паливно-енергетичних, трудових та інших ресурсів виключно через призму створення виробничих, науково-виробничих, агропромислових об'єднань та агрофірм. В умовах переходу до ринкової економіки на засадах приватної та колективної власності в країні виникла велика кількість суб'єктів господарювання, які за усіма відомими критеріями відносяться до категорії малих підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність і особливості діяльності малих підприємств в аграрному виробництві досліджували З.С.Варналій, Ю.Е.Губені, П.М.Макаренко, М.Й.Малік, В.Я.Месель-Веселяк, Л.В.Романова, П.Т. Саблук. Разом з тим багато аспектів розвитку малого бізнесу залишаються дискусійними і вимагають проведення подальших досліджень, відсутні комплексні дослідження малого бізнесу в аграрному виробництві.

Мета статті. Економіка кожного суспільства є сукупністю різних видів діяльності, результатом якої є створення матеріальних благ та їх рух до споживача. Ця діяльність здійснюється на основі взаємодії продуктивних сил і

виробничих відносин. Тому бізнес, зокрема малий, це також діяльність, яка історично виникла в процесі розвитку суспільства. Метою роботи є дослідження основ функціонування малого бізнесу в аграрному виробництві.

Виклад основного матеріалу. Підприємництво є динамічним, активним елементом бізнесу, що є ініціативною, самостійною діяльністю, яка здійснюється на свій ризик і під свою майнову відповідальність громадянами, об'єднаннями громадян з виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг з метою отримання прибутку. Підприємництво включає в оборот тільки підприємця, а не всіх учасників ринку. Бізнес є ширшим поняттям, ніж підприємництво, тому що воно охоплює всі відносини, що виникають між усіма учасниками ринкової економіки, включаючи не тільки підприємців, а й споживачів, найманих працівників, державні структури. Отже, підприємництво як економічний феномен є категорією бізнесу. [10]

На думку провідних науковців ННЦ „Інститут аграрної економіки” УААН у методичному плані підприємництво слід розглядати як складне і багатозначне, багатосистемне і багаторівневе поняття. Воно являє собою сукупність економічних, історичних, соціальних та юридичних відносин і включає категорію підприємництва, його функцію в соціально - економічному житті, особливий метод господарської діяльності, підприємницьке середовище, особистість підприємця, стиль і тип його мислення та поведінки, історичні й соціально-психологічні аспекти.

У господарській ж практиці „підприємництво” і „бізнес” часто ототожнюють. Відповідно ототожнюються поняття „мале підприємництво” та „малий бізнес”.

Мале підприємництво, на думку З.С.Варналія це самостійна, систематична, інноваційна діяльність малих підприємств та громадян-підприємців на власний ризик з метою реалізації економічного інтересу – отримання прибутку (підприємницького доходу). [6]

Малий бізнес – це діяльність будь-яких малих підприємств та окремих громадян (фізичних осіб) з метою одержання прибутку. Практично це будь-яка

діяльність зазначених суб'єктів господарювання, спрямована на реалізацію власного економічного інтересу. І вона не є обов'язково особливо ризикованою й інноваційною діяльністю на засадах повної економічної відповідальності. Саме підвищений ступінь ризику та інноваційність, які властиві саме малому підприємству, на думку окремих науковців (зокрема Варналія З.С.), є якісним моментом для розмежування понять „мале підприємство” та „малий бізнес”. [4]

До цього розмежування можна розширити думку авторів підручника „Підприємницька діяльність та агробізнес” та зробити висновок, що мале підприємство є складовою малого бізнесу, оскільки включає в оборот тільки свого суб'єкта - підприємця, а не всіх учасників ринку.

Малий бізнес на селі включає в себе малі форми господарювання. Малою називають таку форму господарювання, яка має щонайменше дві наступних характеристики: незалежне управління і приватний капітал. В економіці розвинених країн малі форми господарювання є основним джерелом праці. Близько третини робочих місць (31,8%), наприклад у США, надають фірми з кількістю працюючих менше ніж 100 осіб; в Англії – близько 26, у Німеччині – 17, Данії, Нідерландах – 40% тощо. [10] Із врахуванням кількості середніх підприємств, цей відсоток стає набагато більшим. (таблиця 1)

На думку провідних економістів світу, малі форми господарювання відіграють важливу роль у тих країнах, де відбувається економічний спад. Отже, для відродження вітчизняного сільського господарства, необхідний прискорений розвиток малих форм господарювання.

В науковій літературі нерідко стверджується, що в економіці діє закон переваг великого виробництва. Проте, в сільському господарстві прояв цього закону не набуває абсолютного характеру. Це пов'язано із характерною для галузі складністю виробництва і великою залежністю її від об'єктивних природних, економічних, технічних, історичних і інших факторів виробництва. Переваги великого виробництва в сільському господарстві завжди мають певну межу, за якою вони “затухають”, спадають, або навіть не проявляються зовсім.

Таблиця 1

Стан розвитку малих та середніх підприємств в різних країнах світу

Країна	Кількість МСП, тис.	Кількість МСП на 1000 чол. населення	Зайнято в МСП, млн. чол.	Частка у загальній кількості зайнятих, %	Внесок МСП у ВВП, %
Великобританія	3738	62,6	13,1	47,9	50–53
Німеччина	3550	42,5	18,5	69,3	57
Італія	4125	71,5	16,8	73	57–60
Нідерланди	555	35,8	3,425	57	50
Франція	2490	42,6	15,2	54	55–62
США	15719	58,2	68	54	50–52
Японія	6450	49,6	39,5	78	52–55
Північна Корея	2769	60,1	8,89	81,9	48,4
Чехія	836,9	80,5	3,23	64,3	52,9
Угорщина	770	76,2	1,89	66	50–60
Польща	2546,5	65,8	5,33	60,6	60
Румунія	377	16,8	1,77	42	52
Литва	158,7	23	1,137	69,2	73
Росія	891	5,65	8,3	13	10–11

Основним обмеженням переваг великого виробництва над дрібним в сфері сільського господарства є:

1. З підвищенням концентрації виробництва зростають витрати на внутрішньогосподарські перевезення і переїзди.

2. Ускладнюється процес управління виробництвом, послаблюється контроль за виробничим процесом, тобто знижується ефективність менеджменту.

3. Велике виробництво у сільському господарстві вимагає значних земельних площ, а відповідно і значних коштів.

4. Існування в Україні юридичних обмежень щодо концентрації землеволодіння в одних руках (граничний розмір землеволодіння до 2010 року становить 100 га сільськогосподарських угідь).

5. У сільському господарстві є чимало видів виробництва, які можуть бути рентабельними в межах “малого ” і навіть “дрібного ” бізнесу (виноградарство, садівництво, бджільництво).[8]

Проте малі форми господарювання не на всіх ринках є конкурентоздатними порівняно із великим бізнесом. Першою умовою успіху у малому бізнесі є знаходження ринку, на якому бути малим – перевага, а не недолік. Перевагами малого бізнесу є:

Розмір ринку. Чимало ринків, особливо на селі, мають обмежені розміри та низьку ємність.

Інновації і зміни. Малі підприємства – основне джерело інновацій в економіці всіх розвинених країн. Вони впроваджують інновації на ринок швидше, ніж великі підприємства.

Особистий контакт. Дуже часто перевагою малого підприємства є пропозиція особистих контактів, які з часом можуть перерости у ділові стосунки. Також перевагою малого бізнесу є особисті стосунки керівника малого підприємства із своїми підлеглими, що впливає на більш якісніше виконання своїх обов’язків останніми.

Недоліками малих форм господарювання є:

Неоднаковий доступ до ресурсів. Цей недолік особливо проявляється на ринку капіталу. Банки та інші джерела позичок сприймають малий бізнес як більш ризикований, ніж великий.

Відсутність ефекту масштабу. Вважається, що бізнес досягає економії, зумовленої масштабом виробництва, якщо його середні витрати на одиницю продукції знижуються, а рівень виходу продукції зростає.

Проблеми внутрішньогосподарської спеціалізації. Малі форми господарювання багато втрачають від того, що в них відсутня саме внутрішня спеціалізація. Це призводить до того, що підприємець, який відкриває власну справу, більшість часу витрачає на пошуки клієнтів, ведення бухгалтерського обліку, вирішення питань землекористування тощо.

Державне регулювання. Тягар державного регулювання підприємницької діяльності, за свідченням провідних економістів розвинених країн, за останні 20 років значно зріс. Регулювання супроводжується введенням постійних витрат, які майже однакові для підприємницьких форм усіх розмірів. Це і складання звітів, встановлення безпечного обладнання або підготовка та проведення різного роду перевірок. Власник малої форми господарювання має виконувати цю роботу переважно після завершення своєї основної діяльності. Для аграрного виробництва основна діяльність має сезонний характер і часто власники аграрних підприємств малого бізнесу в пік сезонних робіт не встигають якісно оформляти всю документацію. Нерідко це призводить до того, що вони не встигають одержати виділені субсидії, чи дотації.

У світовій практиці не існує загальноприйнятих критеріїв, які б дали можливість віднести підприємства до малого, чи середнього бізнесу. Кожна країна використовує окремі ознаки віднесення підприємств до категорії малих. В США, наприклад, щоб розмежувати малий бізнес з великим та середнім, існує закон про малий бізнес (1953 р.). В цьому ж році була створена Адміністрація малого бізнесу (АМБ), яка була покликана надавати підтримку регіональним програмам розвитку малого бізнесу, займатися підготовкою підприємців, фінансувати проведення наукових досліджень в цій сфері, забезпечувати через банки і фонди податково-кредитні пільги малим підприємствам та надавати їм позики, проводити конференції і семінари, визначати взаємовигідні зв'язки з великими підприємствами, допомагати через міжнародні організації країнам, що розвиваються, у становленні малого підприємництва і малого бізнесу.[9]

У 1958 році до закону про малий бізнес було внесено поправку, яка чітко розмежувала параметри малого бізнесу, що було необхідно для надання малим фірмам кредитів на умовах, значно вигідніших, ніж для великого бізнесу. В законі, зокрема, зазначається, що «мала фірма – це таке підприємство, яке існує і функціонує незалежно, його власник незалежний від інших суб'єктів підприємництва, воно не домінує в своїй галузі бізнесу».

Усі фірми США залежно від кількості найманих працівників і відповідно до критеріїв АМБ поділяють на п'ять категорій: найменші (1-24 осіб), малі (25-99), проміжні (100-499), великі (500-999), дуже великі – (1000 і більше працівників).

У сільському господарстві, американські економісти поділяють ферми на категорії, використовуючи критерій за сумою реалізованої ними продукції (обсяг продажу, тис. дол.):

I – (до 10 тис. дол.) – за умови проживання фермера в сільській місцевості;

II – (від 10 до 40) – дрібні селянські ферми;

III – (від 40 до 250) – сімейна ферма;

IV – (від 250 до 500) – велика сімейна ферма;

V – (понад 500) – суперферма. [10]

При умові підведення українських фермерів під американську класифікацію за критерієм обсягу продажу продукції (тис. дол.) , можна зробити висновок, що вони належать до перших двох категорій і становлять основу малого агробізнесу.

Кількісні критерії поділу підприємств на великі, середні та малі в межах України приведені в різних законодавчих актах і не завжди збігаються між собою. У Господарському кодексі, який набув чинності з 01.01.2004 року сказано, що малими (незалежно від форм власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує 50 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.[1]

У Законі України «Про державну підтримку малого підприємництва» від 19.10.2000р. №2063 – III наведено визначення суб'єкта малого підприємництва, якими вважаються фізичні особи, зареєстровані в установленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності, а також юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми

власності, у яких середньооблікова чисельність за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб, а обсяг річного валового доходу не перевищує 500000 євро. Дія даного закону поширюється і на суб'єктів малого підприємництва, які діють у сільському господарстві.[2]

Згідно вищенаведених визначень, поняття малого підприємства та суб'єкта малого підприємництва – юридичної особи збігаються між собою., що надає право малим підприємствам надіятися на державну підтримку. Водночас, згідно з Указом Президента «Про внесення змін до Указу Президента України №727 від 03.07.1998р. «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» №746/99 від 28.06.1999р.,наводяться інші кількісні критерії суб'єктів малого підприємництва. Згідно з Указом №727 спрощена система оподаткування, обліку та звітності запроваджується для таких суб'єктів малого підприємництва:

- фізичних осіб, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи у трудових відносинах з якими, включаючи членів їхніх сімей, протягом року перебуває не більше 10 осіб та обсяг виручки від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за рік не перевищує 500 тис. грн.;

- юридичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середньооблікова чисельність працюючих не перевищує 50 осіб і обсяг виручки яких від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за рік не перевищує 1 млн. грн..[3]

Можна зробити висновок, що в законодавчій базі існують суттєві розбіжності щодо кількісних критеріїв малого бізнесу, які використовуються в Україні. Це вимагає прийняття відповідного Закону, який би усунув існуючі неточності.

В аграрних формуваннях України, на думку С.В.Долинського, малі організаційні структури можна згрупувати наступним чином:

- I – особисті господарства населення та фермерські господарства – суб'єкти дрібного підприємництва, які функціонують на власних земельних і

майнових засобах та земельних паях, особистій праці підприємця і його сім'ї на засадах індивідуальної діяльності;

II – фермерські господарства, які функціонують на власних і орендованих засобах виробництва та землі з правом наймання робочої сили. Така організаційно-правова форма господарювання, як і наступні, за чисельністю працюючих належить до малих підприємств;

III – приватні підприємства у формі малих підприємств, кооперативів, товариств, які створюються на основі власного майна та землі як окремих підприємств, так і компаньйонів-співучасників, функціонують на праці засновників чи найманій праці;

IV – приватно-орендні підприємства, що функціонують на власних і орендованих засобах. Орендовані землі та майно – це власні паї працівників реформованих КСП;

V – підприємства з надання технологічних, технічних, транспортних, зооветеринарних консультацій та інших послуг. [7]

Наведену класифікацію можна застосувати і до функціонування малого бізнесу в сільському господарстві. На нашу думку, їх можна скомпонувати наступним чином:

I – особисті господарства населення та фермерські господарства – суб'єкти дрібного підприємництва, які функціонують на власних земельних і майнових засобах та земельних паях, особистій праці підприємця і його сім'ї на засадах індивідуальної діяльності;

II – фермерські господарства, які функціонують на власних і орендованих засобах виробництва та землі з правом наймання робочої сили ;

III – приватні підприємства різних організаційно-правових форм , які створюються на основі власного майна та землі , функціонують на праці засновників чи найманій праці;

IV – приватно-орендні підприємства різних організаційно-правових форм, що функціонують на власних і орендованих засобах. Орендовані землі та майно – це власні паї працівників реформованих КСП.

Основна вимога в цій класифікації, це та, що розмір господарств повинен відповідати законодавчим критеріям відношення підприємств до малих форм господарювання.

Аналіз світового досвіду показав, що активізація підприємництва є суттєвим фактором успішного розвитку ринкових відносин і стабільності національної економіки. Тому практично в усіх країнах світу держава бере активну участь у формуванні та розвитку підприємницької діяльності й підтримці найбільш доцільних та ефективних її напрямів, насамперед малого бізнесу. Підсумком аналізу досвіду діяльності малого підприємництва та напрямів його використання в Україні, стало твердження про необхідність підвищення ролі державного та регіонального регулювання в розвитку малого бізнесу, сприяння впровадженню інноваційних технологій в підприємницьку сферу. Дослідження особливостей розвитку вітчизняного малого бізнесу показало, що державній підтримці підприємництва в Україні на рівні регіонів перешкоджають макроекономічні умови: недосконалість системи оподаткування; нестабільність бюджетного фінансування державних і регіональних програм підтримки малого підприємництва; нерозвиненість механізмів фінансово-кредитної підтримки і страхування ризиків малих підприємств; відсутність механізмів самофінансування (кредитні союзи, товариства взаємного страхування тощо); обмеження доступу малих підприємств до виробничих потужностей і майна реструктуризованих підприємств; відсутність надійної соціальної захищеності і безпеки підприємців; організаційні проблеми взаємодії малого бізнесу з ринком і з державними структурами; адміністративні бар'єри на шляху розвитку малого підприємництва. Систематизація вище перелічених чинників і умов розвитку малого підприємництва, дозволила визначити базові напрямки розвитку та підтримки даного сектора (економічні, соціокультурні, інноваційні).

Висновки. Для успішного розвитку малого бізнесу в сільському господарстві України необхідно враховувати історичні реалії його становлення та функціонування, а також особливості кожного окремого регіону. Така

необхідність зумовлена тим, що Україна є сукупністю дуже неоднорідних територій, кожна з яких має неповторні, притаманні тільки їй риси та характеристики. Тому розвиток малого бізнесу та розробка відповідних державних програм його регулювання потребує регіонального підходу до оцінки функціонування цієї сфери і має базуватися на використанні галузевого та факторного аналізу, використання інтегрованих показників розвитку малого бізнесу в окремих сільськогосподарських регіонах, вивчення впливу підприємницької діяльності у сільському господарстві на економічну, соціальну, наукову сфери. Для формування та становлення державної системи підтримки підприємницької діяльності набуває великого значення вивчення та адаптація світового досвіду в аграрній галузі, де малий бізнес є провідною сферою ринкової економіки. Світовий досвід господарювання свідчить, що мале, середнє та велике підприємство в сільському господарстві не взаємовиключають, а доповнюють одне одного. Найважливішою складовою ринкової економіки має бути існування та взаємодія багатьох великих, середніх та малих підприємств та їх оптимальне співвідношення.

Список використаної літератури

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003р. №436 – IV// Відомості Верховної Ради України 2003р., №18-22
2. Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва» від 19.10.2000р.. № 2063 – III // Баланс. – 2001.- №1. – с. 2-5.
3. Указ Президента України «Про внесення змін до Указу Президента України №727 від 03.07.1998р. «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» від 28.06.1999р. №746/99 // Урядовий кур'єр.1999.-№128.
4. Варналій З.С. Мале підприємництво: основи теорії і практики. – 3-тє вид.,стер. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2005. – 302с.

5. Вдовенко Л.О., Шпикуляк О.Г. Розвиток малих підприємств у сільському господарстві // Економіка АПК – 7/2005 – с. 38-42.
6. Говорушко Т.А., Тимченко О.І. Малий бізнес. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 200с.
7. Долинський С.В. Малі організаційні структури аграрних формувань та ефективність їх діяльності // Економіка АПК – 8/2003 – с. 38-43.
8. Економіка сільського господарства / П. П.Руснак, В.В. Жебка, М.М. Рудий, А.А.Чалий, За ред. П.П. Руснака- К.: Урожай, 1998.- 320с.
9. Організація виробництва і аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємствах. Підручник / С.П.Азізов, П.К.Канінський, В.М.Скупий. За ред.. проф.. С.П.Азізова.К.: ІАЕ, 2001.-834с.
10. Підприємницька діяльність та агробізнес: Підручник /За ред.. М.М.Ільчука, Т.Д.Іщенко. – К.: Вища освіта, 2006.- 543с.

Анотація

Яворська Т.І. Економічна сутність малого бізнесу та його особливості в аграрному виробництві.

Виробництво продукції на підприємствах з високим рівнем концентрації основного капіталу є однією із характерних рис економіки України в минулому. Перехід до ринкової економіки на засадах приватної власності в країні прискорив виникнення великої кількості суб'єктів господарювання, які за усіма відомими критеріями відносяться до категорії малих підприємств.

У публікації розглядається економічна сутність бізнесу, малого бізнесу та підприємництва. Виділено основний якісний момент, який, на думку багатьох вчених, дозволяє розмежувати поняття „мале підприємництво” та „малий бізнес”.

В науковій літературі нерідко стверджується, що в економіці діє закон переваг великого виробництва. Наведено основні обмеження переваг великого виробництва над дрібним в сфері сільського господарства, які показують, що в

цій галузі прояв даного закону не набуває абсолютного характеру. Приведено переваги та недоліки малих форм господарювання.

Проаналізовано кількісні критерії поділу підприємств на великі, середні та малі, які зустрічаються в різних законодавчих актах України і не завжди збігаються між собою. Наведена класифікація малих організаційних структур в сільському господарстві, основною вимогою якої є відповідність розміру підприємств законодавчим критеріям відношення їх до малих форм господарювання.

Ключові слова

Підприємництво, бізнес, мале підприємництво, малий бізнес, агробізнес, малі форми господарювання, кількісний критерій, державне регулювання, сільське господарство, аграрне виробництво.